

יד. טעמי המצוות והמשך ביאור סדר השכינה (כו-כח)

וְאֵינְנִי פוֹסֵק וְגוֹזֵר חֲלִילָה שֶׁהַכֹּהֵן בְּעֶבְדָּהּ הַזֹּאת הִיא הַסֵּדֵר הַזֶּה אֲשֶׁר אָנִי אוֹמֵר אוֹתוֹ. אֶלָּא (הַכוּוּנָה בְּעַבְדָּהּ הַזֹּאת) מָה שֶׁהוּא יוֹתֵר נִסְתָּר וְנִעְלָה (מֵהַטַּעַם שֶׁכַּתְּבִיתִי), וְשֶׁהִיא תוֹרָה מֵאֵת ה'!

וְמִי שֶׁקִּבְּלָהּ קַבּוּל שְׁלֵם מִבְּלִי שֶׁיַּחְקֹר בְּשִׁכְלוֹ וְיִתְחַכֵּם - הוּא מַעְלָה מִמִּי שֶׁהִתְחַכֵּם בָּהּ וַחֲקֹר¹⁸⁰. אֵךְ מִי שֶׁיִּצָּא מֵאוֹתָהּ הַמְדְּרָגָה הַנִּעְלָה אֶל הַמְּחַקֵּר¹⁸¹, הֲרֵי מוּטָב שֶׁיִּגְלֶה בָּהֶם

הערות - ילמד ענויים דרכו

180 וכן הוא לקמן נט-ס: "אמר הכוזרי: היש לך בזה (בענייני מצוות הטומאות) הוכחות מספיקות, המקרבות את הדבר אל השכל? אמר החבר: כבר אמרתי לך כי אין כל יחס בין שכלנו לעניין האלוהי. וראוי הדבר כי לא נשתדל כלל למצוא סיבה לנשגבות האלה ולכל הדומה להן. אולם אחר בקשת הסליחה מאת האלוה ומתוך הימנעות מההכרעה, אני אומר: יתכן כ...". גם בהסברו את יצירת הצורות הרוחניות אמר החבר (א,צא): "אינני פוסק שהדבר כך, אולי הוא בדרך סתומה יותר משאוכל לדמיין אותה..."

181 כחקירה בטעמי המצוות, כך גם החקירה ביסודות האמונה, דעת ר"ה"ל במאמר ה,א-ב שמעלת התמים נעלה על מעלת החוקר. והנה משמע שם שהשאלה אם יש צורך לחקור תלויה בשאלה איזו נפש יש לאותו אדם מטבעו, נבוכה או טהורה: "אמר הכוזרי: ... מתוך שחסרתי את המדרגה העליונה והיא האמונה הטהורה, הבאה לא בדרך החקירה, וכבר היו לי מקודם ספקות וסברות משלי, ועמדתי במשא ומתן עליהם עם פילוסופים ועם אנשי אומות שונות ודתות שונות, ראוי הדבר כי אלך בדרך המדע ואתלמד במלאכת הוויכוח למען אדע להשיב על הדעות הנפסדות ולא אשאר בכערות. כי אין המסורת טובה כי אם הנפש השלווה, ואילו הנפש הנבוכה - יותר ראוי לה המחקר. ביחוד אם מחקר זה מגיע בסופו אל אימות המסורת. כי אז תתאחדנה אצל האדם שתי המדרגות, זאת אומרת - המדע והמסורת - גם יחד. אמר החבר: וכי יש בתוכנו נפש שלווה, שאינה נפתית לדעות השונות המנסרות בעולם? דעות חכמי הטבע והאצטגנינים, דעות בעלי הטלסמאות והמכשפים, דעות בעלי הקדמות והמתפלספים, וכדומה לאלה? בימינו אין אדם מגיע אל האמונה, כי אם לאחר שעבר את כל מדרגות הכפירה המרובות! אך ימי החיים קצרים, והמלאכה מרובה. ורק יחידים והמה מועטים ניתנה להם מתנת האמונה מטבע. הללו - אין כל הדעות ההן פוגעות בהם, כי עומדים הם מיד על מקום הטעות אשר בהן. מאמין אני כי אתה הנך אחד היחידים האלה, אך הואיל ואי אפשר לי לא להענות לבקשתך הנני מודעך..." הדבר תלוי אפוא בטבע הנפשות! וכן משמע שם בסעיף טז: "החכם התמים, כנביאים למשל, אינו יכול להועיל הרבה לחברו בדרכי הלימוד ולא להשיב על שאלותיו בדרכי חכמת הדברים. בעל חכמה זו (=חכמת הדברים, הניצוח) לעומת זה, מתהדר בחכמה מדומה, עד כי כל שומעו מוצא בו יתרון על פני התמים ההוא, הטוב, שחכמתו מיוסדת על אמונות אשר איש לא יעבירהו עליהן... אותן אמונות אשר בנפש התמים ההוא הן טבועות מטבע... בעלי חכמה זו דומים לאנשים הלומדים מקצבי השיר, ומתאמנים במשקליו. אנשים כאלה משמיעים קול המולה רבה ודברים הקשים להישמע. לא כן אדם שהשיר טבוע בו מטבעו, הוא קונה לו אומנות זו בלא כל טורח. הלזה, טועם טעם משקלי השיר, ולכן לא יזייפם לעולם. ואלו האנשים ההם מגיעים לכל היותר למדרגה בה יוכלו ללמד פרק במקצב השיר, אשר האומן האמתי נראה כמחוסר ידיעה בו, שהרי אין ביכולתו למסור מאומנותו לאחרים."

פְּנִים שֶׁל חֲכֵמָה¹⁸², מְשִׁיעֵיְכֶם לְסִבְרוֹת רְעוֹת וְלִסְפִּקוֹת מְבִיאִים אֶל אֲבֹדוֹן¹⁸³.

כז

אָמַר הַכּוֹזְרִי: הַפְּלֹאֵת הַחֶבֶר בְּמָה שְׁדַמִּית, אֲלֵא שֶׁהָרֵאשׁ חוֹשֵׁיו לֹא שְׁמַעְתִּי לָהֶם דְּמוֹי, וְלֹא לְשִׁמְן הַמְּשָׁחָה¹⁸⁴.

כח

אָמַר הַחֶבֶר: הִנֵּה עֵקֶר (=שורש) הַחֲכֵמָה¹⁸⁵ מִפְּקָד בְּאֶרֶץ, אֲשֶׁר הוּא בְּמַדְרַגַּת הַלֵּב¹⁸⁶, וְהֵם עֲשֵׂרֵת הַדְּבָרוֹת.

וְעַנְפֵיהֶם - וְהִיא הַתּוֹרָה, לְצַדוֹ¹⁸⁷, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וְשִׁמְתֶם אוֹתוֹ מִצַּד אֶרֶץ בְּרִית ה'

הערות - ילמד ענוים דרכו

אולם מיד שם בהמשך מוסיף ריה"ל: "האמת היא כי הוא יכול ללמדו, לאחר כמותו, ברמז מועט. כן גם האנשים שהחיים לפי התורה וההתקרבות אל האלוה טבעיים להם, מתלקחים בנפשותם ניצוצות, על ידי דברי החסידים, והיו לאש בלבותם. ואילו איש אשר אין אלה טבועים בו זקוק לחכמת הדברים..." כלומר החיים על פי מצוות התורה מקנים לנפש את הטבעיות הנצרכת, להכיר בטבע מהי האמת האמונית ומהי השקרית.

היוצא מכך, שההגעה למדרגת התמימות תחילתה בחירה וסופה מתנה. אדם שנצטווה במצוות ה' ושומר אותן בתמימות, יקנה בנפשו את הטבעיות האמונית האלוהית ויתחבר לאמונה ולתורה ולמצוות בטבע פנימי אינטואיטיבי. אולם מי שאינו מוכן ללכת בדרך התמימות ופונה אל המחקר, בהכרח בונה את נפשו כנפש נבוכה, אשר אין האמונה לה בטבע, ויצטרך ללכת בדרכי המחקר כדי לתת לנפשו שלווח.

182 אם אין לשכל האנושי מבוא למצוות האלוהיות ולטעמיהן, מהיכן באו הטעמים הללו ש"יסודם בחכמה האלוהית"? מהנבואה! הנביאים זכו בנבואתם להסביר לנו את יחסי הנפש והגוף, ואף לימדונו שיש התאמה משלית בין יחסי נפשו וגופו של האדם ליחסי השכינה בעולם (אך לא הסבירו בזה את הטעמים לקרבתות או לסדרי המקדש). אנו משתמשים בחכמות אלו כדי לתת טעם לסדר המקדש, אם כי אנו יודעים שאין זה בהכרח הטעם לסדר ההוא, אבל ההסבר עצמו - אמת, ומקורו בנבואה.

183 לסיכום - שלוש נקודות: א. לא רק שהשכל אינו יכול לשער את המצוות האלוהיות, אלא גם לאחר שניתנו, אין השכל יכול להשיג את טעמיהן. על כן כל נתינת טעם אינה מתוך הנחה שזהו הטעם האמיתי; ב. מעלת התמים שאינו מחפש טעמים נעלה על מעלת החוקר; ג. מי שנפל אל המחקר, עדיף שיקבל טעמים שיש להם יסוד בחכמה האלוהית ולא בסברות אנושיות.

184 לא מצאנו בהמשך דבריו שריה"ל נותן הסבר לשמן המשחה.

185 עיין במאמר א, פז שלדעת ריה"ל עשרת הדברות הם "עיקרי המצוות ושורשיהן".

186 עיין במאמר א, פז שביאר ריה"ל שהלוחות הם זיכרון חי לדורות למעמד הר סיני, שהיה המפגש של ה' עם האומה ומשכנו בה. "ביום חתונתו - זה מעמד הר סיני, וביום שמחת לבו - זה בניין בית המקדש". על כן בארון נמצאים הלוחות, ומעליהם - הכרובים המסמלים את הקשר שבין כנסת ישראל והקב"ה. השכינה באומה היא שורש החכמה, וממנה יוצא שפע חכמת התורה ושפע חכמת הנבואה, כדלקמן.

187 לפי נוסח זה הכוונה שנמצא לצד הארון. ולפי נוסח אחר יש לתרגם "לצידים" והכוונה ללוחות - והדברים תלויים בשתי הדעות בב"ב יד, א.

מסלול 1: יום א לפרשת מקץ
מסלול 2: יום ג לפרשת וישב

אֱלֹהֵיכֶם" (דברים לא, כו), וּמִשָּׁם מְסַתְּעוֹת שְׁתֵּי הַחֲכָמוֹת: הַחֲכָמָה הַתּוֹרָה - וְנוֹשְׂאֶיהָ הַכֹּהֲנִים, וְחֲכָמָה הַנְּבוֹאָה - וְנוֹשְׂאֶיהָ הַנְּבִיאִים. וְהֵם הָיוּ בְּמַדְרַגַת הַיּוֹעֲצִים הַמְּבַחֲיָנִים הַמְזַהְרִים לְאָמָה, הַכּוֹתְבִים אֶת תּוֹלְדוֹתֶיהָ, וְהֵם רֹאשׁ הָאָמָה.

טו. מצב ישראל בגלות לעומת הצלחת אומות העולם (כט-לד)

כט

אָמַר הַכּוֹזְרִי: אִם כֵּן אַתֶּם (=האומה הישראלית) הַיּוֹם גּוֹף בְּלֹא רֹאשׁ (=סנהדרין ונביאים) וּבְלֹא לֵב (=עבודת המקדש)! ¹⁸⁸

ל

אָמַר הַחֶבֶר: יֵתֵר עַל כֵּן, הִנֵּה אֲנַחְנוּ כְּאִשֶּׁר אָמַרְתָּ (לפי המשל) וְאֶפְלוּ לֹא גּוֹף (שלם), אֲלֹא אִיבָרִים מְפֹזְרִים, בְּמַדְרַגַת הַעֲצָמוֹת הַיִּבְשׁוֹת אֲשֶׁר רָאָה אוֹתָן יְחֻזְקָא¹⁸⁹.

הערת - ילמד עניים דרכו

188 כלומר - מתים. המוות במבט ראשוני הוא חידלון חיים וחסרון קיומיות. אולם במבט החודר הישראלי, המאמין בתחיית המתים, המוות - לפרט - והגלות - לאומה - אינם אלא קיפאון חיים, שינה, תקופת ביניים לקראת החיים שיתחדשו. וז"ל הראי"ה קוק באוה"ק ב, עמ' שיא: "המות הוא חזיון שווא, טומאתו היא שקרו, מה שבני אדם קוראים מוות הרי הוא רק תגבורת החיים ותעצומתם. ומתוך השקיעה התהומית בקטנות, אשר יצר לב האדם השקיע אותו בה, הרי הוא מצייר את תגבורת החיים הזאת בצורה מדאיבה וחשוכה, שהוא קוראה מוות. מתעלים הם הכהנים בקדושתם מהקשבה שקרית זו, שאי אפשר להמלט ממנה כל זמן שהממשל הכוזבי כל כך שולט בעולם, כי אם בהעברת העיניים מהמחזה המביא את רשמי ההטעאה הללו אל הנפש, 'על כל נפשות מת לא יבוא', 'לנפש לא יטמא בעמיו'". במאמר ד, כג, ימשיל ריה"ל את ישראל בגלות לגרעין שנורע באדמה ונרקב, אולם הריקבון הוא שלב ביניים לקראת צמיחה חדשה. הסיבה לכך, שכל מקום שהיתה בו הופעת אלוהות ונסתלקה - נשאר בו רושם, שמשמר ממד של חיים גם בשלב הביניים, ואחר כך צמיחה מחדש. וזה המשל בסעיף הבא - ההבדל בין גוף מת שהיה בו פעם חיים, לפסל יפה, שמעולם לא היתה בו חיות. והרושם הזה הוא "השכינה הנסתרת" שעליה מדבר ריה"ל במאמר ה, כג.

לקמן בסעיף לד ידייק יותר בדימוי וימשיל את ישראל לחולה שנוטה למות, ע"ש.

189 עיין בסנהדרין צב, ב שנחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע עם רבי יהודה, אם מתי יחזקאל באמת קמו או שמא כל מה שראה היה משל נבואי. אולם בין שקמו בין שלא - מפורש בכתוב שכל זה היה משל לעם ישראל בגלות, כמבואר בפסוק: "וַיֹּאמֶר אֵלַי: בֶּן אָדָם! הֲעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה - כֹּל בַּיִת יִשְׂרָאֵל הִמָּה. הִנֵּה אֲמֹרִים: יָבֹשׁוּ עֲצָמוֹתֵינוּ, וְאָבְדָה תְּקוּנָתֵנוּ, נִגְזְרָנוּ לְנוֹ".

הגר"א בספרא דצניעותא, בסוף הליקוטם, פירט יותר את סדר המדרגות של הגלות על פי משלו של יחזקאל: "וכן אנחנו בגלות ובפיזור עצמות, העצמות היבשות... כי מעת חרב הבית - יצאה רוחינו עטרת ראשינו, ונשארו רק אנחנו - הוא גוף שלם בלא נפש. ויצאה לחוץ לארץ - הוא הקבר, והרימה מסובכת עלינו ואין בידינו להציל - הן עכו"ם האוכלים בשרינו. ומ"מ היו חברות וישיבות גדולות, עד שנקרב הבשר והעצמות נפזרו אחר פיזור. ומ"מ היו עדיין העצמות קיימות - שהן ת"ח שבישראל מעמידים הגוף (=והיינו שבתחילה היה מרכז אחד בבבל שאיחד את

אָבֵל, מֶלֶךְ כּוֹזֵר, אֱלוֹ הַעֲצָמוֹת - אֲשֶׁר נִשְׁאָר לְהֵן טֹבַע מְטֻבְעֵי הַחַיִּים (שהרי הם רקמה של בעל חיים), וּכְבֹר הָיוּ כְּלִים (=שימשו) לְלֵב וְרֹאשׁ וְרוּחַ וְנַפֶּשׁ וְשִׁכְל - טוֹבִים מְגוּפִים מְצִירִים מִן הַשֵּׁשׁ וְהַגֶּבֶס (=פסלים) בְּרֹאשִׁים וְעֵינַיִם וְאֶזְנַיִם וְכָל הָאֵיבָרִים, וְלֹא הַתְּחַבְּרָה בָּהֶם מֵעוֹלָם רוּחַ חַיִּים, וְאֵי אֶפְשָׁר שֶׁתַּחֲוֹל בָּהֶם¹⁹⁰. וְאֵינָם אֶלָּא דְמוּי וְצִיּוּר שֶׁל אָדָם, וְאֵינָם אָדָם¹⁹¹ (וכך יש להמשיל את אומות העולם ובעלי הדתות האחרות).

הערות - ילמד ענויים דרכו

כולם, כעין שלד שלם, ואח"כ גם זה פסק ונתפזרו העצמות). עד שנרקבו העצמות ולא נשאר אלא תרווד רקב מאיתנו ונעשה עפר 'שחה לעפר נפשנו'. ואנחנו מקווים עתה לתחיית המתים: 'התנערי מעפר קומי'. שמעתי מהרב אורי שרקי שפירש שרקבון העצמות הוא משל לאמנציפציה שביטלה את האוטונומיה של הקהילות היהודיות ולא הותירה עוד סמכות כלשהי לרבנים ולתלמידי חכמים. וזה המצב שבו יחזקאל ראה שמתחיל תהליך של תחיית המתים - היינו הגאולה. משל זה נפלא, מפני שבמבט חיצוני לא ברור מדוע הוא קורא (לקמן) לאומות "האומות המתות", שהרי גם להן יש מקדשים, עבודת האל, חכמים וכהנים. גם הם גם פעילים בעולם, בפוליטיקה, בכלכלה, באומנות ובתרבות! אולם שילוב סעיף כו עם המשל של סעיף כח יוצר מבט חדש: המשל מלמד אותנו: "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו". מה אני צריך לחפש בתוך הקנקן? סעיף כו לימד אותנו שהחיות במובן האלוהי באה לידי ביטוי בשכינה ששוכנת באומה שכינת מעלה, שמנהיגה אותה ופועלת בה, כמו שהתבאר במאמר א, קט. במבט זה, באמת האומות הן כקנקן שבתוכו אין דבר, כפסל שיש בו כלפי חוץ את כל האיברים, אך חסרה הרוח החיה. שוב, גם כאן מתגלה שהעיקר הוא הלב. היינו עצם המפגש הסגולי שבין האומה לבין ה'. סגולה זו, לא ניתן לעשות מעשים כדי לקנות אותה, אלא זהו מעשה ה', יצירה אלוהית בראשיתית. האומות יכלו לחקות בחיצוניות את כל גוף האומה הישראלית, אולם בתוך המקדשים שלהן לא היה "לב" - עצם המפגש הסגולי בין האומה ואלוהיה. מעולם לא היה להם מעמד הר סיני ולא קיבלו לוחות. בישראל, כל עבודת ה' במקדש היא רק יצירת כלים להופעה של סגולה שכבר קיימת בישראל. כמו עבודת האדמה שמוציאה לפועל את תכונות הגרעין שכבר קיימות בו. לכן גם עם ישראל שאמרו "נעשה ונשמע", היה זה מתוך שכבר מראש מקדם הוכנו בטבעיותם להתאים לתורה, וזהו "כפה עליהם ההר כגיגית". כשהאומות ישאלו ("ע"ז ב,ב): מדוע לא כפית גם עלינו? התשובה תהיה: "הביאו ספר יוחסין שלכם" ("לקו"ש במדבר, תרפד) - היינו שהכפייה איננה חיצונית, אלא טבע פנימי מעצם הבריאה.

191 הרמב"ם באיגרת תימן אות יא השתמש במשל של ריה"ל אבל הדגיש זווית ראייה אחרת: "ואין הפרש בין דתנו זאת לשאר הדתות שרוצים לדמותן אליה, אלא כמו שיש ההפרש בין האדם החי המרגיש ובין הצלם שפסלו האומן מעץ או שיצקו ממתכת, כלומר מכסף או מזהב, או שפתח מאבן גלל, כלומר מאבני שיש וזולתו, עד שתיקנו וציירו בצורת אדם. שהכסיל שאינו יודע החכמה האלוהית והמלאכה היא, בראותו הצלם ההוא בדמות אדם בכל משטחו הגלוי וכתבניתו ובדמותו ובמראהו, יחשוב שנעשה כמו שנעשה האדם, לפי שאינו יודע הפנימיות של שניהם; אבל החכם היודע הפנימיות של זה ושל זה, אז יודע שהפנימיות של זה הצלם אין שם תיקון מלאכה, וכן ידע שהפנימיות של אדם יש בה הנפלאות האמיתיות והמלאכות המורות על חכמת הבורא יתברך...". אצל ריה"ל משל האדם החי וגלופת הפסל בא לבאר את ההפרש בין ישראל לאומות העולם בעניין הופעת השכינה והנהגה הניסית. ואילו אצל הרמב"ם בא המשל לבאר את ההפרש בין תורת ישראל לבין התורות של שאר הדתות.

מסלול 1: יום א לפרשת מקץ
מסלול 2: יום ג לפרשת וישב

לא

אמר הכוזרי: כדברך כן הוא.

לב

אמר החבר: הנה האמות המתות אשר רצו להדמות לאמה החיה¹⁹², לא יכלו להשיג יותר מדמיון חיצוני:

הקימו בתים לאלהים - ולא נראו בהם לאלהים אות (=סימן לכך שאלוהים שורה בהם);

פרשו והתנזרו כדי שתראה עליהם הנבואה - ולא נראתה;

והטאו ומרו והרשיעו - ולא ירדה עליהם אש מן השמים או מגפת פתאום כדי שיתאמת שהוא ענש מאת האלהים על אותו המרי¹⁹³;

נפגע לבם, רצוני לומר אותו הבית אשר הם מכונים אליו (את עבודותיהם ותפילותיהם) - ולא השתנה מצבם, אלא מצבם משתנה לפי רבם ומעוטם, וכחם וחלשתם, ופרודם והתחברם, על דרך הטבע והמקרה.

ואנחנו כאשר נפגע לבנו - אשר הוא בית המקדש - אבדנו, וכאשר יתקן - נתקן אנחנו¹⁹⁴, בין שנהיה רבים או מעטים, ועל איזה מצב שיהיה. כי מאחדנו (=המחבר

הערות - ילמד עניים דרכו

192 מצד "העניין השכלי" לאומות העולם יש יותר חיות מאשר לעם ישראל בהיותו בגלות, שאינו מתפקד כעם כלל. אולם מצד "העניין האלוהי" יש בישראל בגלותם רושם של חיים אלוהיים הפועלים בו גם בגלות, כפי שיבואר מיד, ואילו אומות העולם הרי הן כמתות לעומתן, בעניין זה. וזה מה שענה ר' יהושע לאדריאנוס, שלגבי מצוות שמעיות אין לו חיות כלל לעומת משה רבנו - רות רבה ג,ב: "אדריאנוס שחיק טמא שאל לר' יהושע בן חנניה, א"ל: אנא טב ממשה רבך. א"ל: למה? א"ל: דאנא חי והוא מת, וכתיב: 'כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת'. אמר ליה: יכול את לגזור דלא ידלק בר נש נור תלת יומין? אמר ליה: אין! לעידן עמיא סלקון תרויהון על איגר פלטיין, חמי תנא סליק מן רחיק. א"ל: מה כן? א"ל: איפרכיא ביש עאל אסיא ובקר יתיה וא"ל: עד דשתי חמימי לא מיתסי. א"ל: תיפח רוחיה! עד דאת קיים בטלה גזרתך! ומשה רבינו, משה שגור עלינו: 'לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת' - לא מדליק יהודאי נור בשבתא מימוהי, ועדיין לא נתבטלה גזירתו עד השתא. אמרת את כן, ד'אנא טב מיניה'?" אריה וכלב נמצאים באותה רמה תפקודית, של שמירה והגנה, ועל כן על אף שהאריה החי מאיים יותר, הרי כשהוא מת הכלב מתפקד טוב ממנו, כי ההבדל ביניהם הוא כמותי ולא איכותי. אולם קהלת לא אמר שטוב כלב חי מאדם מת, כי באדם יש תוכן חיים שאינו קיים כלל בכלב, ואין הוא יכול להשתוות אליו כלל בעניין זה. כלב חי אינו יכול לדבר ולא לנהוג במוסריות או לא להנהיג חברה. כיצד אפוא יהיה טוב ממנו מצד המבט האנושי?

193 כעין מה שקרה לנרב ואביהוא: "ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם... הוא אשר דיבר ה' בקרובי אקדש", וכן בתבערה: "ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה" - בקצינים שבמחנה.

194 כפי שכבר הובא במאמר א,קט - החורבן שלא על פי ההיגיון והטבע הוא עצמו עדות שיש כאן "ענישה", והוא עדות לקשר החי והאלוהי של הקב"ה עם ישראל. אם כן לא רק שהגלות אינה ביטוי לסילוק הקשר של ה' עם האומה, אלא שהיא העדות לקשר המיוחד שלו עמה. ויבואר יותר לקמן בסעיף מד.

אותנו לגוף אחד) הוא האל התי, והוא מנהיגנו (בהנהגה ניסית) ומחזיק בידנו (אף) במצב הזה שאנחנו בו בפרוד ובפזור¹⁹⁵.

לג

אמר הכוזרי: אכן לא יעלה על הדעת שאמה תתפרד כך ולא תשתנה לאמה אחרת. כל שכן עם ארץ הזמן הזה. וכמה אמות שהיו אחריכם - אבדו ולא נשאר להן זכר, אדום ומואב ועמון וארם ופלשת וכשדים ומדי ופרס ויין והברמהינים והצאביים, וזולתם הרבה.

הערות - ילמד ענוים דרכו

195 יחד עם הענישה הקשה והבלתי נתפסת בגלות, יש קיומיות נצחית לאומה הישראלית בתוך הענישה עצמה. זה עצמו מוכיח שיש כאן קצף ולא מאיסה: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אביהם לא מאסתים ולא געלתם לכלתם להפך בריתי אתם כי אני ה' אלהיכם. וזכרתי להם ברית ראשנים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני ה'". ואומר התנחומא, משפטים יא: "אמר ירמיה הנביא: 'כסף נמאס קראו להם' אתה מוצא כשגלו ישראל מירושלים הוציאו אותן בקולרין, אמרו האומות: כבר מאסן אלוהיהם... כך ישראל אין להם תקומה שכבר מאסן הקדוש ברוך הוא. כששמע ירמיה כך, אמר לפניו רבוננו של עולם: 'המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשו, מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא? משל למלך שמכה את אשתו. אמר לו שושבינה: אם לגרשה אתה מבקש - הכה אותה עד תמותה, ואם דעתך לחזור עליה - למה תדקדק בהכאתה? אמר ליה: אפילו פלטרין שלי חרב - איני מגרשה. כך ירמיה אומר: אם לגרשנו אתה רוצה - הכה אותנו עד שנמות: כי אם מאס מאסתנו קצפת עלינו עד מאד'. ואם לאו, מדוע 'הכיתנו ואין לנו מרפא? השיבו הקדוש ברוך הוא: אם אני מחריב את עולמי איני מגרש ישראל, שנאמר: 'כה אמר ה': אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו נאם ה'". אלא אף על פי כן תנאי התניתי עמהם שאם יחטאו יהא בית המקדש מתמשכן על ידיהם..." ועיין עוד באיכה רבה ה, כ-כב; רמב"ן לבראשית לב, ט.

גם הרמב"ם באיגרת תימן ביאר ממקורות רבים שאומות העולם לא יוכלו לישראל: "וכבר הבטיח הקדוש ברוך הוא ליעקב אבינו עליו השלום, שאף על פי שישתעבדו האומות בזרעו ויענו אותם ויגברו עליהם, הם ישארו ויעמדו, והמשתעבדים בהם יחלפו ויאבדו, כמו שנאמר, (בראשית כח, יד): 'והיה זרעך כעפר הארץ', כלומר אף על פי שהם נתונים למרמס ולמרפס כעפר הזה שהכל דורסים אותו - סוף שיגברו וינצחו. וכן על דרך המשל, כמו שהעפר באחריתו יעלה על הדורסים אותו (כשיקבר בו) וישאר הוא, והדורסים אותו לא יעמדו... וכן הבטיחנו הבורא על ידי נביאיו, שלא נאבד ולא יעשה עמנו כליה ולא נסור לעולם מלהיות אומה חסידה. וכמו שאי אפשר שתבטל מציאותו של הקדוש ברוך הוא, כן אי אפשר שנאבד ונתבטל מן העולם, שכן אמר (מלאכי ג, 1): 'אני ה' לא שנית ואתם בני יעקב לא כליתם'. וכמו כן בישרנו והאמיץ אותנו יתברך שמו שנמנע אצלו למאוס אותנו בכללנו, ואף על פי שנכעיסהו ונעבור על מצוותיו... והבטיחנו הקדוש ברוך הוא בתורתו ואמר כי בהיותם מכריחים אותנו לאחוז בסברתם, שנאמר: 'ועבדתם שם אלוהים אחרים מעשה ידי אדם', אבל בכל זה לא יהיה זה בכלל בכל הארץ. ולא תיכרת התורה ממנו לעולם, והבטיח ואמר: 'כי לא תשכח מפי זרעו'. וביאר לנו על ידי ישעיהו מבשר אומתנו, שהאות ביננו ובינו יתברך והמופת המורה שלא נאבד - הוא קיום תורת ה' ודברו בינינו, שנאמר (ישעיהו נט, כא): 'אני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמת ביך'".

מסלול 1: יום א לפרשת מקץ
מסלול 2: יום ג לפרשת וישב

לד

אָמַר הַחֵבֶר: וְאֵל תִּחְשַׁב כִּי סִיּוּעֵי לְדַכְרְךָ (לעיל בסעיף ל - שלא רק שאין לנו ראש ולב אלא גם לא גוף מאוחד) הוּא הוֹדָאָה מְמַנֵּי שְׁאֲנַחְנוּ בְּמַדְרַגַת הַמֵּתִים¹⁹⁶.

אֵלָּא יֵשׁ לָנוּ דְּבִקּוּת בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִי הַהוּא (אף בגלות) בְּמִצְוֹת (=זכרות המצוות) אֲשֶׁר שָׁם אוֹתָן חֵבֶר בִּינֵינוּ וּבֵינוּ¹⁹⁷:

כְּמִלָּה - שְׁנֵאמַר בָּהּ: "וְהִיְתָה בְּרִיתִי בְּכַשְׂרְכֶם לְבְרִית עוֹלָם" (בראשית יז, ג);

וְהַשְׁבֶּת¹⁹⁸ - שְׁנֵאמַר בָּהּ: "כִּי אוֹת הִיא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדִרְתֵיכֶם" (שמות לא, ג).

(זאת) מְלַבֵּד בְּרִית אַבּוֹת¹⁹⁹ (ויקרא כו, מב; דברים ד, לא), וּבְרִית הַתּוֹרָה²⁰⁰ - אֲשֶׁר חִיְבָנוּ (ה') בָּהּ פְּעַם אַחַת בְּחֹרֶב (ויקרא כו) וְשֵׁנִיָּה בְּעַרְבוֹת מוֹאָב (דברים כח), עִם הַגְּמוּל וְהַעֲנֵשׁ הַפְּרוֹכִים בָּהּ²⁰¹ בְּפָרְשַׁת "כִּי תוֹלִיד בְּנִים וּבְנֵי בְנִים" וְגו' (דברים ד, כה-מ), וְמֵה שְׁנִכְלָל

הערות - ילמד ענוים דרכו

196 בסעיף ל' לימד החבר שיש לבחון את מצבם של ישראל מול האומות על פי המבט האלוהי, ובמבט הזה מצב ישראל בגלות לכאורה הוא כגוף מת שהסתלקה ממנו הנפש והעצמות יבשות ומפורזות (ואומות העולם כפסל מאבן). אבל לאחר סעיפים לב-לג מתברר שאת נוכחות חלות העניין האלוהי באומה יש לבחון לא רק בשאלה אם מתגלית בה הנבואה וחכמת התורה וכיו"ב, אלא גם אם ההנהגה הניסית העל-טבעית פועלת בה. והופעה זו של העניין האלוהי בישראל קיימת גם בגלות! נמצא שבמבט העמוק הזה - המשל מתהפך מגוף מת לחולה הנוטה למות. וכאן יסביר ריה"ל מהן הסיבות שמקיימות את הקשר של ישראל והקב"ה אף בגלות.

197 מצוות המקדש והקרבנות, וכל הסדר שהובא בסעיף כו, הוא הסדר לחלות השכינה, אשר גילויה הם הנבואה, התורה בשלמותה והשלמות הפיזית. אולם יש מצוות שבקיומן מופיעה ההנהגה הניסית השומרת על ישראל בגלות, והן מצוות הברית, כפי שמבאר והולך.

198 עיין מאמר ג, בביאור המלך כיצד השבת שומרת על קיום ישראל בעודם בגלות.

199 עיין שבת נא, א דברבי שמואל ורבי יוחנן אם תמה זכות אבות. וז"ל התוספות שם: "אומר רבינו תם, זכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה, דהא כתיב: 'וזכרתי את בריתי יעקוב' - אף לאחר גלות, ואנן אין אנו מזכירין זכות אבות אלא הברית. ומפרש דשמואל דאמר מימי חזאל דייק מדכתיב: 'למען בריתו' ולא 'למען זכותו'... ולר"י נראה דלא פליגי שמואל ורבי יוחנן, אלא שמואל קאמר דלרשעים תמה אבל לצדיקים לא תמה, ובצדיקים איירי ר"י... ועל זה אנו סומכין להזכיר זכות אבות. ובשלהי ויקרא רבה: רבי אחא אומר: לעולם זכות אבות קיימת ולעולם אנו מזכירים אותם, וכן הוא אומר: 'כי אל רחום וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך' וגו'".

200 היינו הברית שנכרתה בקבלת התורה בפרשת הברכות והקללות. אולם בסעיף סד מוסיף שגם התורה עצמה - היא המשמרת אותנו כאומה מאוחדת גם בזמן הפיזור בגלות: "אם אמנם 'בגוים לא תתחשב' בהיותה מעוטת מספר, משועבדת ומפורזת, בכל זאת שארית התורה האלוהית מחברת אותה חיבור בו נעשים בניה כאיש אחד".

201 לפי הנוסח שלפנינו ריה"ל מערב כאן כמה פעמים בין פרשת "כי תוליד בנים" שבדברים פרק ד ובין פרשת הברית בפרק כח והבטחת הגאולה שלאחריה בדברים ל. ועיין בתרגום שורץ ששינה את הסדר בטענה שזה שיבוש. אולם כפי הנראה לא בכדי עשה ריה"ל כן. על פי הבנת ריה"ל כל נאומו של משה בדברים היה בערבות מואב והיה פרשת ברית ארוכה אחת. פרשת "כי תוליד בנים" נקבעה על פי המסורת להיקרא בתשעה באב, להורות כי שם מבואר החורבן אך גם הבטחת ההשגחה בגלות

בַּהּ מֵאָמְרוּ יִתְעַלֶּה (שם ל,ד): "אם יהיה נִדְחָךְ בְּקִצֵּה הַשָּׁמַיִם (משם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ) וְגו', "כי אל רחום ה' אֱלֹהֶיךָ" וְגו' (שם ד,לא), וכמו פִּרְשַׁת: "וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עָלֶיךָ וְגו' וּשְׁבַתְ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ" וְגו' (שם ל,א), וְשִׁירַת הָאֲזִינוּ (שם לב), וְזוּלַת זֶה²⁰².

וְלִכְן אֵין אָנוּ בְּמִדְרַגַּת הַמֵּת, אָבָל אֲנַחְנוּ בְּמִדְרַגַּת הַחֹלֶה הָאֲנוּשׁ שֶׁהִתְיַאֵשׁוּ הָרוֹפְאִים מִרְפוּאָתוֹ, וְהוּא מְקַנֵּה לָהּ (=לרפואה) מִדְרָךְ נֶס וְיִצְיָאָה מִגְּדֵר הַטְּבַע, כְּמוֹ שָׁאֵמַר הַכֶּתוּב: "הִתְחַיֵּינָה הָעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה?" (יחזקאל לו,ג),

וְכִמְשָׁל הַנְּשָׂא בִ"הֵנָּה יִשְׁכִּיל עֲבָדֶי" ²⁰³ בְּאָמְרוֹ: "לֹא תֵאָר לּוֹ וְלֹא הִדָּר וְגו' וְכִמְסַתֵּר פְּנִים מִמֶּנּוּ", רְצוֹנוֹ לִזְמַר, שֶׁהוּא מְצַד כַּעֲשׂוֹר הַחִיצוֹנִיּוֹת וְרַע הַמְרָאָה בְּמִדְרַגַּת הַדְּבָרִים הַמְטַנְפִים אֲשֶׁר בּוֹחַל הָאָדָם לְהִסְתַּפֵּל בָּהֶם וּמִסְתִּיר פְּנָיו מֵהֶם, "נִבְזָה וְחָדַל אִישִׁים אִישׁ מִכְּאֲבוֹת וַיְדוּעַ חֲלִי".

שאלות מנחות:

- ✦ האם לדעת ריה"ל יש טעמים למצוות או שהן מעשים שרירותיים?
- ✦ מדוע התמים מעולה מהחוקר? הרי החוקר זוכה להעמיק ולהעשיר את העולם האמוני שלו?
- ✦ אם הטעם שהביא ריה"ל יסודו ב"חכמה האלוהית", מדוע הוא טוען שאין הוא הטעם הנכון?
- ✦ האם ניתן לבחור להיות "תמים" או "חוקר" או שאלו הן תכונות מולדות בנפש?
- ✦ מה מסמל ספר תורה הנמצא בקודש הקודשים?
- ✦ מדוע במבט ראשון אנו מעריכים יותר כלב חי מאדם מת?
- ✦ במה אומות העולם נחשבות "מתות", הרי הן פעילות בעולם יותר מ ישראל בהיותם בגלות?
- ✦ על מה מלמדת תגובתו המיידית של ה' לחטא נדב ואביהוא - על מעלה או על חיסרון?

הערות - ילמד ענוים דרכו

והגאולה ממנה, והיא מחוברת היטב לפרשת התשובה והגאולה שבפרשת ניצבים והבטחת הגאולה שבשירת האזינו. הרמב"ן בספר הגאולה הוסיף שמסורת בידינו שהרמז לזמן הגאולה העתידה נמצא בפרשת "כי תוליד בנים".

202 הרי לנו כמה יסודות המשמרים את ההשגחה בגלות: מצוות הברית, ברית אבות, פרשות הברית בתורה שמבטיחות שהענישה על החטאים לא תהיה בכליוי אלא בגלות, ההבטחה בפרשות הללו שישמור עלינו בגלות ושיגאלנו חזרה. בפרשת ניצבים - הבטחת הגאולה תלויה בתשובה, ואילו בשירת האזינו - הבטחת הגאולה אינה תלויה בתשובה (עיין רמב"ן האזינו לב,מ).

203 ישעיהו נב-נג: "הֵנָּה יִשְׁכִּיל עֲבָדֵי יְרוּם וְנִשְׂא וְגִבָּה מְאֹד. כְּאֲשֶׁר שָׁמְמוּ עָלֶיךָ רִבִּים כִּן מִשְׁחַת מְאִישׁ מְרָאֵהוּ וְתֹארוֹ מִכְּנֵי אָדָם. כִּן יִזָּה גוֹיִם רִבִּים עָלָיו יִקְפְּצוּ מְלָכִים פִּיהֶם כִּי אֲשֶׁר לֹא סִפֵּר לָהֶם רְאוּ וְאֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ הִתְבּוֹנְנוּ. מִי הָאֱמִין לְשִׁמְעַתְנוּ וְזָרוּעַ ה' עַל מִי נִגְלָתָה. וַיַּעַל כִּיּוֹנָן לְפָנָיו וְכִשְׂרָשׁ מֵאָרֶץ צִיָּה לֹא תֵאָר לּוֹ וְלֹא הִדָּר וְנִרְאָהוּ וְלֹא מְרָאָה וְנִחַמְדָּהוּ. נִבְזָה וְחָדַל אִישִׁים אִישׁ מִכְּאֲבוֹת וַיְדוּעַ חֲלִי וְכִמְסַתֵּר פְּנִים מִמֶּנּוּ נִבְזָה וְלֹא חִשְׁבָּנְהוּ".

- ✦ האם יש חיות אלוהית ממשית בישראל גם בגלות או שמא הגלות היא זמן המתנה בקשר עם ה'? מה ההבדל בין המשל הראשון למשל השני של החבר? מה גרם לשינוי במשל?
- ✦ מהם הביטויים לכך שגם בגלות הקשר בין ישראל לקב"ה ממשיך?
- ✦ בזכות מה נמשך הקשר גם בגלות?